

Hóhér lett a mészárosból

GYÖKERESEN MEGVÁLTOZTAK a börtönök, a smasszer-zsivány közti morális viszony mérlege azonban sokáig az őrzők felé billent. Számos titok övezi a magyar büntetés-végrehajtó intézeteket, olyan történetek léteznek, amelyekről a régi időkben jobb volt nem beszélni. Mindezekről fellebbenti a fátylat könyveiben dr. Tamáska Péter börtönológus.

– Hogyan lettem börtönológus? – kérdez vissza dr. Tamáska Péter, miután tisztáztuk, hogy munkáját ez a cím fejezi ki a legjobban. De nem zavarja az sem, ha börtöntörténészeknek nevezik. – A kádári rendszer gyengülésekor többen lehetőséget kaptunk arra, hogy a kulisszák mögé tekintsünk. Ekkor kötött velem szerződést a Pallas Kiadó a márianosztrai fegyház történetének megírására. Interjú készíthettem volt politikai foglyokkal, bepillantottam a börtön irattárába. Tehát már 1987–88-ban fellapozhattam Bibó István, Háy Gyula, Déry Tibor, Obersovszky Gyula, Eörsi István, Göncz Árpád és a többi, Nosztrán őrzött politikai fogoly dossziéit. S amikor Chruščinák Alajos Magyar félműt című elkészítette a Magyar Televízió számára a kádárizmus titkairól szóló dokumentumfilmjeit, azok egyik történész szakértője, esetenként forgatókönyvírója voltam.

A történettudományok kandidátusa a Kis magyar börtöntörténelem című könyvében az ország jelentősebb büntetésletöltő házainak rendkívül gazdag múltját idézi fel. Egy világváros három börtöne – ez pedig már az újabb kötete, benne a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet, azon belül a Markó, a Gyorskocsi és a Venyige utcai börtönök

Tamáska Pétert izgatja a börtönök zárt világa

historiája. Hazánk egyik legnagyobb intézete első formájában is letartóztató intézetként, azaz előzetes házként működött. Idén jubilál, mivel a jogelődöt, a Markót éppen 125 éve adták át. A Gyorskocsit 1921-ben, a Venyigét pedig 2000-ben nyitották meg. A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága a Markó és a Gyorskocsi utcai börtönöket 1974-ben Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet néven egyesítette, majd két kőbányai munkásszállás börtönné alakítása után harmadikként került hozzájuk a Venyige utcai.

Ahogy halad az idő, a börtönök világa is átalakul. Akár egy nemzedékváltás alatt döbbenetes változások tapasztalhatók. Dr. Tamáska Péter az 1980-as éveket említve elmondja, hogy a korszakot katonás fegyelem és az ezzel járó erőszakosság jellemezte: az őrt és a

Nem sok jóval kecsegtettek a Törvénykezési Palota (ma Legfelsőbb Bíróság) cellái. A felvétel 1890 után készült

OLYAN, MINT A TINTAHAL

Horger Antal, a József Attilát „kigolyózó” nyelvészprofesszor úgy tartotta, hogy az elítélt nem más, mint az ítélet-végrehajtó, a börtön házában várta sorsának beteljesülését. Itt időlegesen elzárt, a börtön, azaz a hóhér őrzésére bizott rabok is voltak. A német földről származó hóhér és bakó kifejezés aztán kiszorította a börtön eredeti jelenté-

sét, de a házon, a hóhér házán börtönként megmaradt. A börtönör, a porkoláb is a németből jött, eredeti jelentése várnagy volt, s a smasszer is német eredetű szó. Egyes nyelvészek szerint a börtön szó az altáji népeknél berten formában hóhért jelentett: onnan vettük át mi is. „A börtön olyan, mint a tintahal. Közeledésre festéket lövell s eltűnik a maga kavarta homályban” – ez a hasonlat pedig Kun László egykori bv országos parancsnoktól származik.

fogvatartottat morálisan elválasztotta egymástól az, hogy a „smasszer” a jó, a „zsivány” a rossz képviselője. Manapság az őrt a törvényességet képviseli, az elítélt pedig nem veszti el emberi jogait, s érvényesítheti is azokat a börtönsze-

méllyzettel szemben. A Trianon előtti liberális és háromszor ilyen nagy területű Magyarországon csak háromezren felügyeltek hét-ezer rabra, ma 8500-an jutnak mintegy 18–19 ezer fogvatartottra.

– Sok titok övezi a börtönöket, de az informális csatornákon – ezt nevezik „börtönzajnak” – futó hírek nem tárnak fel – árulja el dr. Tamáska Péter. – Az iratok levéltárba kerülése segít a helyzetben, rekonstruálhatók például az 1950–60-as évek besúgói világának mozgatórugói, elsősorban a börtönön belül működő béemes, operatív csoportok jelentései alapján. Megjegyzem: ma is létezik belső elhárítás, tudtommal az Alkotmányvédelmi Hivatalnak alárendelve.

A börtöntörténész mesél a milenniumi idők hóhérjáról, Bali Mihályról, aki a Boszniát megszálló hadseregben tűnt fel 1878-ban. Amikor a mohamedán ellenállók egy huszárcsapatot kegyetlenül megcsönkítva lemészároltak, ő vállalta az akasztás munkáját. Később az itthoni hóhéri állás megüresedéseivel több pályázó közül – boszniai érdemeire való tekintettel – ő kapta meg az állami ítélet-végrehajtói státust.

Talán nem ismert az a „sporttörténeti titok” sem, hogy 1954-ben a Kőbányai Dózsa, a Gyűjtőfogház

csapata nyerte meg a nyugati NB II-t, de Farkas Mihályék döntése alapján vissza kellett lépnie az NB I-től. Hogy nézett volna ki a Népstadionban egy Smasszerok-Fradi (akkor Kinizsi) mérkőzés? A smasszer csapat helyére ekkor ugrott be a Pécsi Dózsa, s került a kapus Lung Ferenc az Újpesti Dózsába.

Sok adathoz csak a kutatások során lehetett hozzájutni. Például a Gyűjtő nyilvántartásai szerint 1972 márciusában 290, 1975-ben, a „felszabadulás” 30. évfordulóján 180, 1979 decemberében 57 politikai (államellenes) foglyot őriztek. Aztán tucatnyira csökkent a számuk, de még a rendszerváltás pillanatában is voltak benn politikaiak. Eörsi István – akit 1956 decemberében nyolc év börtönre ítélték, de 1960 augusztusában amnesztiát kapott – a börtönben színdarabot rendezett, s bevonták az analfabéták tanításába is. Amikor roma tanítványaitól megkérdezte, miért nem haladnak a betűvetés tudományával, egyikük azt válaszolta: tudja, tanár úr, az ítéletnél az írástudatlanság enyhítő körülménynek számít.

– Következő munka? Az én koromban, 75 éven túl nemigen tervez az ember – jegyzi meg dr. Tamáska Péter. – De egy kis könyvecskében megírnám a magyar

A börtön marcona őrei hajdan az erdélyi Szamosújváron, a bejárat előtt

Bali Mihály a millenniumi idők állami höhéjaként szolgált

FEDÁK SÁRI NAPLÓJA

„Börtönirodalmunk határtalan. Klasszikus kezdetének talán *Kozinczy Ferenc* börtönnaplóját tekinteném, de az 1848–49-es szabadságharc utáni megtorlások, az 1918–19-es kétféle terror, az 1945–49-es népbíróságok börtönvilágáról és az 1949 utáni Rákosi-, illetve Kádár-féle politikai börtönökről szóló visszaemlékezések kimeríthetetlen forrásanyagot képeznek a kutató számára” – sorolja dr. Tamáska Péter. Különösen fontosnak tartja *Fehérváry István* alapvető munkáját, a *Börtönvilág Magyarországon* című könyvét. A *Markóba* három évre bezárt *Fedák Sári* naplója (amely csak 2009-ben jelenhetett meg!) pedig azért kedves számára, mert az ott ülő háborús bűnösként elítélt politikusaink utolsó napjairól és a börtön kegyetlenségeiről is megrázó képet ad. Az 1840-es években nagy börtönügyi reformot készítettek elő nagyjaink, *Eötvös József*, *Deák Ferenc*, *Pulszky Ágost* és a többiek, gondolataik a kiegyezés utáni modern büntetés-végrehajtási szisztémában és Európában is egyedülálló börtönépítési tevékenységben valósultak meg. Amikor 1905-ben Budapesten rendezték meg a börtönügyi világkonferenciát, a szakértők véleménye szerint hazánk e téren a világ élvonalához tartozott.

„börtöntrianont”. Hogy mi ment el. Lipótvár, Illava, Nagyenyed, Szamosújvár, Temesvár, nagy megyei börtönök és a horvátokéval együtt a híres Lepoglava, Boszniában pedig Zenica, a Balkán legnagyobb és rettegett fegyintézete. Érdekes, hogy *Tauffer Emil*, a híres börtönigazgató Lepoglaván született és Zenicán halt meg. Lipótvárt és Illavát igazgatta, aztán korszerűsítette Lepoglavát, s *Kállay Béni* közös pénzügyminiszter és Bosznia kormányzója rábeszélésére létrehozta a zenicai börtönt, amely akkor európai mértékkel mérve a legkorszerűbb volt.

B. T.